

De vertaler als restaurateur

Vertalen naar negentiende-eeuws Nederlands

Kun je Engelse literatuur uit de negentiende eeuw vertalen in het Nederlands van die tijd? Het leek vertaler en Thomas Hardy-fan Frank Lekens een leuk project.

FRANK LEKENS

Meer dan twee jaar geleden vond ik in het online krantenarchief *Delpher* een interessant feuilleton: een anonieme negentiende-eeuwse vertaling van de novelle *The Romantic Adventures of a Milkmaid* van de Engelse schrijver Thomas Hardy (1840-1928). Behalve in de krant was ‘het melkmeisje’ nooit in het Nederlands gepubliceerd, en als er al uitgevers zouden overwegen om iets van Hardy uit te geven, dan zou dit werk zeker niet als eerste in aanmerking komen – en dus leek het mij aardig om de vertaling in een e-boekje ter download aan te bie-

den aan Hardy-fans en andere belangstellenden. Er was alleen één probleem: ik kon hoofdstuk twee nergens vinden. Precies die ene aflevering van de krant ontbreekt in *Delpher*. Dus wat te doen? De novelle presenteren met een ontbrekend hoofdstuk? De vertaling aanvullen met het Engelse origineel? Of de ontbrekende tekst zelf vertalen? Ik besloot tot het laatste – en uiteraard was het daarbij de sport om zoveel mogelijk te vertalen in de stijl van de omringende hoofdstukken: niet alleen in negentiende-eeuwse spelling, maar ook in de woordkeus en de manier van spreken van die tijd.

SPELLING

Het bleek een leuke en leerzame bezigheid. Ik werd gedwongen me te verdiepen in de spelling van destijds. De finesses ben ik nog lang niet meester, maar ik weet nu bijvoorbeeld wél dat niet elke *s* destijds werd geschreven als *sch*. De keuze tussen *s* en *sch* hangt namelijk samen met de etymologie van het desbetreffende woord, en met de uitspraak van lang geleden. Zo had je *wasschen* in de betekenis ‘reinigen’ en *wassen* in de zin van ‘groeien’. (Het Duits blijkt daarbij van pas te kunnen komen: vergelijk *waschen* en *wachsen*.)

De regels voor de verdubbeling van klinkers (zoals in *slooten*, het meervoud van *sloot*) kreeg ik zo snel niet onder de knie, dus in die gevallen moest ik de spelling steeds opzoeken in oude woordenboeken – gelukkig had ik een elektronische versie van de Van Dale uit 1864 (ooit gratis meegeleverd bij de 14de druk).

ZE EN ZIJ

Ook de grammaticale eigenaardigheden van toen werden me niet altijd duidelijk. Naamvallen bijvoorbeeld bleven lastig – is het nu ‘Ik zie de man’ of ‘Ik zie den man’? Daarmee heb ik waarschijnlijk de meeste fouten gemaakt.

In het eerste hoofdstuk van de negentiende-eeuwse vertaling is er sprake van “een boom, welke eenzaam op een heuvel stond”. Ik dacht even een oude grammaticaregel gevonden te hebben, namelijk ‘naar levenloze zaken alleen terugverwijzen met *welke*’. Maar helaas, even verderop ging het over “een dikke witte mist over het Swenddal, die”. Als hier al systeem in zit, heb ik dat niet kunnen ontdekken.

In de 19de-eeuwse vertaling is ‘overleggen’ iets wat je in je eentje doet: ‘bedenken wat je gaat doen’.

Waar de feuilletonvertaler wél systematisch in was: het vrouwelijk voornaamwoord enkelvoud was altijd *zij*, nooit *ze*. Tegenwoordig is *ze* eerder de norm en wordt *zij* vooral gebruikt voor extra nadruk. Maar dat oude schrijftaaltaboe op het gebruik van *ze* als enkelvoudig onderwerp heeft tot ver in de twintigste eeuw doorgewerkt.

Ook uit den boze was het gebruik van het bezittelijk voornaamwoord in constructies als “Hij streek met de hand langs het voorhoofd.” Nooit strijkt iemand in deze oude vertaling met *zijn* hand over *zijn* voorhoofd. Wat blijkbaar wél mocht, was een zinnetje als ‘Mijn vader is de enigste’ – tegenwoordig streng verboden, maar toen blijkbaar normaal Nederlands. Ik zie het in oudere teksten wel vaker, net als bijvoorbeeld *groter als*.

INVULOEFENING

Overigens hoefde ik niet bij alle woorden zelf te verzinzen hoe een negentiende-eeuwer die zou vertalen, want ik had een vrij groot controlecorpus: de resterende 28.000 woorden van de novelle. Zo werd het vertalen gedeeltelijk een invuloefening. Voorbeeld: “He pressed her hand” kwam vaker in de tekst voor en was dan steeds vertaald met “Hij drukte haar de hand.” Dat nam ik in hoofdstuk twee dus over. Het bijvoeglijk naamwoord *melancholy* was één keer vertaald als “droefgeestig” en tweemaal als “melancholisch”: daarbij had ik dus een keuze. *Stern* werd steevast als “streng” vertaald, dus dat heb ik ook maar gebruikt, hoewel ik zelf aanvankelijk aan ‘bars’ dacht. *Imprudent* werd overal “onvoorzichtig”, enzovoort. Maar *probably* had de negentiende-eeuwse vertaler enkele malen weggelaten en één keer zelfs vertaald als “zeker”. Dat heb ik maar genegeerd.

VALSE VRIENDEN

Sommige van mijn opvattingen over negentiende-eeuws Nederlands bleken verraderlijke vooroordelen. Ik dacht bijvoorbeeld: dat taalgebruik klinkt ons archaisch in

de oren, dus moet ik strooien met woorden als *doch* en *indien*. Doch dat was buiten het idiolect van deze anonieme vertaler gerekend: indien zijn zinnen een dergelijke wending kregen, stond daar immer gewoon *maar* en *als*.

Dit overkwam me vaker: de negentiende-eeuwer formuleerde eenvoudiger dan ik had verwacht. *Resumed his journey* zou wel iets als ‘hernam zijn weg’ of ‘hervatte zijn wandeling’ worden, zo dacht ik. Maar nee: “She resumed her life” is eenvoudigweg vertaald als “Zij begon haar oude leven weer.” Met mijn hang naar een opgetild register dreigde ik mijn vertaling meer opsmuk te geven dan de omringende negentiende-eeuwse tekst.

Ook verraderlijk waren de valse vrienden binnen de eigen taal. Aanvankelijk had ik *respond* als ‘reageren’ vertaald, maar ineens vroeg ik me af of dat woord destijds wel al bestond. De Van Dale uit 1864 bood uitkomst: ja, ‘reageren’ deed men toen ook al. Het had alleen een andere, minder neutrale betekenis dan tegenwoordig. De definitie luidde: “tegenwerken, tegenstand bieden; (fig.) in het geheim (iets) belemmeren”. Dat kon ik dus niet gebruiken in de betekenis die ik voor ogen had.

En zo waren er wel meer woorden die toen iets anders betekenden dan nu. Zo werd het woord *wezenlijk* destijds vaak gebruikt op de manier waarop wij vandaag de dag *werkelijk* (of *echt*) gebruiken. En in de bestaande vertaling is ‘overleggen’ iets wat je in je eentje doet: ‘plannen beramen, bedenken wat je gaat doen’.

Vertalen toen en nu

De eerste zinnen van hoofdstuk twee van Thomas Hardy's *Romantische avonturen van een melkmeisje*, in de vertaling uit de negentiende eeuw en in de recente versie van Frank Lekens. Welke van de twee stamt uit de negentiende eeuw? (Het antwoord vindt u op de volgende bladzijde.)

1

Een sierlijk jongmensch met donkere snor, in chambre-cloak en pantoffels, zat daar in den mist, zonder hoed op. Met de eene hand ondersteunde hij zijn voorhoofd, de ander rustte op zijn knie. Naar zijn houding te oordeelen scheen hij in sombere gedachten verdiept. Hij was een geheel ander wezen dan de mannen die zij gewoon was te zien. Zijn handen en zijn gelaat waren wit — in haar oog doodelijk wit — en het kwam haar voor, dat hij de wereld om zich heen geheel had vergeten. Daar zat hij onbewegelijk als de boschjes om hem heen. Men zou zeggen dat hij zelfs geen adem haalde.

2

Daar zat een welgeschapen heer met een donkeren knevel, gekleed in een huisjas en pantoffels, zonder hoed op in den mist. Één hand had hij aan het hoofd geslagen, de andere op de knie. Zijn houding gaf duidelijk blijk van een bepaalden gemoedsbeweging: doodsangst. Hij was een geheel ander type dan de mannen die haar oogen gewend waren. Zijn gelaat en zijn handen zagen bleek — lijkbleek, zoo scheen het haar — en hij had geen aandacht voor iets dan zijn eigen bestaan. Hij zat daar zoo roerloos als de windstille boschjes rondom hem; hij leek nauwelijks adem te halen.

LEERZAAM

Het was een rare manier van werken. Ik moest me voor mijn vertaling nu eens niet verplaatsen in een auteur of in hedendaagse lezers en hun verwachtingen, maar proberen in de huid te kruipen van een andere vertaler. Ik voelde me soms een beetje als een restaurateur die een klein hoekje op een Rembrandt aan het bijschilderen is.

De negentiende-eeuwer formuleerde eenvoudiger dan ik had verwacht.

Na een week of twee had ik een versie waarmee ik redelijk tevreden was. Die moest nog even liggen rijpen, en dan zou ik hem na een laatste correctie invoegen in de novelle en het geheel online zetten op mijn website. En dan mocht de lezer raden welk hoofdstuk van mijn hand was.

Maar toen ik in een verdwaald moment nog eens op de tekst googelde, vond ik iets wat ik eigenlijk helemaal

niet meer had willen vinden. Ik weet niet of de online krantenarchieven sinds mijn vorige zoektocht van een jaar daarvoor sterk waren uitgebreid, of dat ik (wat waarschijnlijker is) een jaar geleden gewoon had zitten slapen. Maar precies hetzelfde feuilleton had ook in een andere krant gestaan, en in het online archief daarvan ontbreekt er niets: hoofdstuk twee staat er gewoon bij. Waarmee mijn hele vertaalproject op slag overbodig bleek. Bijna een zinloze exercitie – als het niet zo leerzaam was geweest.

Uiteraard sloeg ik aan het vergelijken. Zo ontdekte ik nog een paar domme kleine fouten en slordigheidjes in mijn vertaling, die mijn negentiende-eeuwse confrère niet had gemaakt. Maar over het algemeen was ik wel tevreden. Het kader op de vorige bladzijde geeft een indruk van de twee versies; wie ze nog eens rustig wil bekijken en vergelijken, kan terecht op mijn website. Daar staat ook de gehele novelle. ◀

Tekst nummer 1 in het kader op de vorige bladzijde stamt uit de negentiende eeuw.

Frank Lekens' vertaling en de originele vertaling van hoofdstuk twee (plus de gehele novelle van Thomas Hardy) zijn te lezen via www.onzetaal.nl/hardy.

DICHTPLAATSEN INGMAR HEYTZE

Dichter Ingmar Heytze over stijlfiguren, of 'dichtplaatsen', zoals hij ze ook wel noemt.

De historiserende wijs

Het is een vreemd, maar altijd actueel verlangen om terug te reizen naar een tijdperk waarin je liever had geleefd. Alleen zou je je kapotschrieken als het per ongeluk gebeurde, en waarschijnlijk net zo opgelucht zijn als de zestienjarige Dolf als er tegen het slot van het boek een einde komt aan zijn kruistocht in spijkerbroek. Tegenwoordig spelen hele volksstammen historische of fantasy-achtige veldslagen na, en leven ze zich er volkomen in uit, maar ook zij zijn meestal blij als ze na een weekend in de blubber weer terug kunnen naar hun centraal verwarmde bestaan.

Er zijn dichters bij wie het precies andersom is: ze zijn te laat geboren, verdwaald in de toekomst en lijden aan wat je 'tijdwee' zou kunnen noemen. Het komt relatief weinig voor; Jean-Pierre Rawie is waarschijnlijk wel het bekendste voorbeeld. En ik vermoed dat Menno Wigman misschien niet per se in het Parijs van Baudelaire of het Berlijn van Gottfried Benn (of David Bowie) had willen leven, maar er best een tijdje op vakantie had gewild.

In het werk van retorisch zeer sterke dichters als Gerrit Komrij en Ilja Leonard Pfeijffer vind je geregeld vormen terug die zijn ontstaan in vroeger tijden, maar als we dat ook als historiserend gaan beschouwen, wordt

het begrip misschien te breed – dan mag iedereen die weleens een ballade, sonnet of rondeel heeft geschreven, immers ook meedoen. Bovendien is de inhoud van hun werk doorgaans wél eigentijds.

De historiserende wijs is misschien beter te omschrijven als een aanduiding voor gedichten die niet lijken te zijn geschreven in hun eigen tijd, maar (veel) eerder, en zowel vormtechnisch als inhoudelijk een vroeger tijdperk ademen. En daarmee komen we bij Simon Mulder, die zich niet alleen vaak historisch kleedt, maar ook ambachtelijke boekdrukkunst, voordrachtskunst en het mixen van periodecorrecte cocktails bedrijft, en het sterkste voorbeeld is van een negentiende-eeuwse dichter in het nu. De eerste zes regels uit zijn 'Mijn hoofd is als een lege zaal' – uit 2012:

Mijn hoofd is als een lege zaal
Ik eet er vreugdeloos mijn maal
En wacht doorheen de nachtelijke stonden

Ik kan de straten niet meer lezen
En zie mij niet terechtgewezen
Wanneer ik er verdwaal